

УДК 339.13:338.432

Г. В. Батюк,
старший викладач кафедри бухгалтерського обліку і аудиту,
Львівський національний аграрний університет

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗАХОДІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА РИНКУ ЗЕРНА

G. Batyuk,
senior lecturer, Lviv national agrarian university

FORMATION SYSTEMS OF MEASURES STATE REGULATION OF ECONOMIC ACTIVITY IN THE GRAIN MARKET

У статті обґрунтовано необхідність державного регулювання економічної діяльності у сфері сільськогосподарського виробництва. Особливу увагу зосереджено на доцільності регулювання зернового ринку, як одного з найважливіших у структурі продовольчих ринків. Сформульовано проблеми, які на сьогодні є актуальними для різних за розмірами і формами господарювання виробників зерна. Визначено основні засади, за якими система заходів державного регулювання економічної діяльності на ринку зерна має будуватися на поєднанні інтересів держави, виробників та споживачів. На основі світового досвіду обґрунтовано напрями формування системи заходів державного регулювання на ринку зернової продукції. З'ясовано переваги та недоліки використання різних економічних та адміністративних методів регулювання національного та регіональних ринків зерна. На основі проведеного дослідження запропоновано найбільш дієві інструменти підтримки зерновиробників.

The necessity of state regulation of economic activity in the agricultural sphere was considered. Special attention of the feasibility of regulation of grain market as one of the most important in the structure of food markets was focused on. The problems actual today for different by sizes and by forms of managing for the grain producers was formulated. The main fundamentals on which the system of state regulation of economic activity in the grain market should be based on the combination of state, producers and consumers interests were determined. Based on the global experience, the directions of formation of system measures of state regulations in the market of grain products were grounded. Advantages and disadvantages of usage of different economic and administrative methods of regulation of national and regional grain markets were defined. Based on research the most effective tools of support of grain producers was proposed.

Ключові слова: зерновиробництво, ринок зерна, державне регулювання, сільськогосподарський виробник, ціна.

Key words: grain, grain market, state regulation, farmer, price.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У процесі реформування аграрної галузі змінилася структура сільськогосподарського виробництва, набула нових рис система переробки та збуту продовольства, тобто відбувся перехід від переважно державної до регульованої ринкової системи закупівель і розподілу сільськогосподарської продукції, створення нових каналів руху товарів від виробників до кінцевих споживачів. У результаті несистемних трансформацій і недостатньої державної підтримки сільськогосподарські формування

опинилися в складних економічних умовах. Насамперед це спричинено розпадом системи централізованих поставок сільськогосподарської продукції та продовольства за відсутності ефективних ринкових механізмів і каналів руху товарів.

Формування та розвиток вітчизняного зернового ринку неможливий без зміни національної зернової політики, запровадженням принципово нової моделі державного регулювання економічної діяльності на ринку зерна.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблема державного регулювання є суттєвою складовою формування ринку зерна, вона складна, багатогранна і вимагає комплексного вирішення багатьох економічних і організаційних питань, яким присвячено чимало праць вітчизняних вчених, зокрема В.С. Жигadlo, І.Г. Кириленка, Н.М. Ковальчук, Р.П. Саблука, А.М. Худолій та інших. При всьому різноманітті освітлюваних в економічній літературі напрямів державного регулювання, в тому числі і ринків сільськогосподарської продукції, вони не є достатньо дослідженими.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є обґрунтування необхідності та доцільності державного регулювання економічної діяльності та вироблення практичних рекомендацій щодо формування, функціонування та вдосконалення системи заходів державного регулювання ринку зерна.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Вирішення економічних проблем розвитку зернового ринку вимагає продовження пошуку невикористаних можливостей зростання їх ефективності. У нинішніх кризових умовах учасники зернового ринку особливо потребують вдосконалення механізму економічного регулювання.

Зазначимо, що в умовах глобалізації світових соціально-економічних процесів і вступу України до СОТ, проблеми підвищення ефективності регулювання економічної діяльності на ринку зерна суттєво зростають. Національний ринок зернових формується на основі регіональних ринків, які мають певні особливості функціонування, розвитку та регулювання. Це обумовлено прив'язкою суб'єктів цих ринків до певної території, відповідними місцевими економічними і природними умовами, станом ринкової інфраструктури, просторово-часовими характеристиками потреб регіонального виробника зерна, термінами доставки, станом логістичної інфраструктури регіону, можливістю довгострокового зберігання зерна, високою гнучкістю регіональних ринкових цін та їх залежністю від світових котирувань, можливостями кооперування та інтегрування учасників зернового ринку, високою чутливістю до інструментів інвестиційного регулювання, залежністю ємності вітчизняного та зарубіжного ринку та інші.

Чинники попиту та пропозиції, що формуються на глобальних сировинних продовольчих

ринках, зокрема і зерновому, сьогодні багато в чому визначають бізнес-технологію виробництва, економічну кон'юнктуру, рівень цін, товарні запаси, портфель замовлень національного зернового бізнесу. Ефективність функціонування суб'єктів будь-якого товарного ринку залежить від впливу зовнішніх й внутрішніх чинників і механізмів.

Сучасний ринок зерна не є досконалим і саморегульованим, бо він не забезпечує його суб'єктам рівних умов доступу до процесів виробництва, обміну, страхування, кредитування і т. д. Рівновага попиту та пропозиції встановлюється за допомогою регулюючих дій. Регуляторні функції виконують державні органи на макро- та мезорівнях, впливаючи на товарний ринок за допомогою відносин власності або товарно-грошових відносин. Останні передбачають використання цінових, податкових, бюджетних, амортизаційних, соціальних та екологічних механізмів. Будь-яке регулювання базується або на перерозподілі доходів різних груп учасників ринку або на бюджетних витратах. Обидві форми державного впливу мають недоліки.

Таким чином, вітчизняні та зарубіжні автори знаходять проблеми зерновиробництва у державному регулюванні цього сегмента продовольчого ринку країни. Роль держави тут настільки значуща, що в проведених дослідженнях весь час йде підміна деяких понять. Зокрема, сприймаючи державу як основного оператора й координатора зернового ринку і не заперечуючи впливу на цей ринок механізмів саморегулювання, автори стирають грань між економічним механізмом функціонування ринку зерна взагалі та економічним механізмом державного регулювання цього ринку.

Організаційно-економічний механізм ринку зерна ми розглядаємо як сукупність суб'єктів, що мають єдину мету — забезпечення населення території хлібопродуктами, а промисловості — зерном, зерно- і хлібопродуктами необхідної якості, та регулюючих їх поведінку механізмів саморегулювання і цілеспрямованого впливу органів державного управління та місцевого самоврядування.

Його організаційна структура формується з сукупності суб'єктів усіх видів діяльності, що виробляють та переробляють зерно, зерно- і хлібопродукти, сприяють його просуванню по ринку від виробника до посередника і кінцевого споживачеві. Ця структура формується на двох рівнях:

— первинний — сфера товарно-грошових операцій, у процесі яких сільськогоспо-

дарські формування реалізують виробленими зерно підприємствам, організаціям і фірмам, які, зазвичай, не займаються переробкою, а здійснюють його очищення, пакування, фасування, зберігання, формування товарних партій певного призначення, після чого проводять продаж переробникам. Структура вказаного ринку багато в чому визначає ступінь розвиненості всього регіонального зернового ринку та напрями його розвитку;

— вторинний — сфера, в якій велика кількість посередників, які стали власниками зернових ресурсів на первинному ринку, виступають в якості продавців, а покупцями — різні переробні підприємства або наступні посередницькі структури.

Практика свідчить, що між цими рівнями немає чіткої межі, адже в кожному сегменті первинного ринку є і свої специфічні учасники вторинного ринку.

Економічний механізм функціонування ринку зерна розглядають як відносини між його суб'єктами, що виникають у процесі руху товаропотоків від зерновиробників до споживачів хлібопродукції. Його мета — взаємовигідне партнерство і відносно справедливий розподіл виручки від реалізації кінцевої продукції між суб'єктами ринку, що дозволяє зерновиробникам забезпечити розширене відтворення, мотивацію підвищення якості та мінімізацію ціни кінцевої продукції на основі поєднання цінового саморегулювання та активного впливу держави.

Завдання організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна — забезпечення оптимальних умов для отримання найвищої ефективності їх діяльності за рахунок гарантованого збуту зерна, організації доступної та ефективної інфраструктури ринку, стимулювання попиту на зерно, зерно- і хлібопродукти, здійснення регіональної цінової, асортиментної та збутової політики.

Якщо врахувати, що національний ринок зерна формується з окремих регіональних ринків, тому, на нашу думку, доцільно розглянути характерні риси таких ринків, які є типовими для різних областей. Отже, до цих рис відноситься:

— відмінності ринкових цін на зерно в залежності від врожайності та сезонності виробництва;

— наявність на ринку значної кількості посередницьких структур, які диктують сільськогосподарським товаровиробникам, особливо дрібним, невигідні цінові умови;

— значна частка бартерних операцій та слабка інформаційна прозорість ринку і, як наслідок, відсутність рівноважної ціни, визначальною реальний попит і пропозиція.

Невирішеність цих проблем призводить до деформування системи ціноутворення на зерно, зниження залежності між ціною і якісними показниками зерна, порушення контролю за товарними і грошовими потоками, розвитку тіньового ринку зерна. Однорідність зерна як товару знижує потенціал його конкурентоспроможності, тому для підприємств зернової галузі можливо тільки два типи конкурентної стратегії: лідерство на основі низьких витрат або забезпечення ефективної вартості за рахунок досягнення оптимального співвідношення ціни та якості. Тому об'єктивною необхідністю є впровадження у виробництво повної господарської самостійності та самокупності виробничих підрозділів, що використовують техніко-економічні нормативи, розроблені на єдиній методологічній і методичній основі та систему планування капітальних вкладень.

Не зважаючи на стабільно високий попит на зернову продукцію у світі, що потенційно позитивно відображається на її ціні, вітчизняні виробники зерна відчують значну необхідність у державній підтримці. Безумовно, сільськогосподарським формуванням, що спеціалізуються на зерновиробництві потрібна не стільки підтримка, як власне створення необхідних умов, насамперед фіскальних, фінансових, інфраструктурних. Не менш важливим є і можливість прогнозування закупівельних цін на зерно, що на державному рівні можна забезпечити за рахунок використання різноманітних інструментів.

Основна увага державного регулювання у сфері сільськогосподарського виробництва має бути скерована не стільки на сам процес виробництва, у тому числі й зернової продукції, як на забезпечення процесу стійкого розвитку зернового ринку, зі збереженням взаємодії його складових. Отже, забезпечення максимальної стабільності на ринку зерна можна досягти за рахунок використання різноманітних механізмів державного регулювання, що мають бути скеровані на збалансування кількісних та якісних параметрів попиту і пропозиції на продукцію.

Загальновідомо, що ринки сільськогосподарської продукції — одні з небагатьох, що за основними характеристиками наближаються до моделі досконалої конкуренції. Таким чи-

ном, кожна із особливостей сільського господарства передбачає державне втручання в цей сектор економіки з метою його підтримки. На сьогодні виділяють декілька видів державного втручання в аграрний сектор економіки, зокрема:

1. Політика створення буферних запасів продовольства, яка передбачає, що в урожайні роки уряд скуповує у селян продукти, які добре зберігаються і не псуються. Тим самим обсяг попиту на продукт, який він скуповує, дещо збільшується, і це перешкоджає зниженню його ціни. Навпаки, за поганого врожаю уряд розпродує частину раніше придбаного продовольства, і тим самим стримує значне підвищення цін на нього.

2. Політика надання дотацій, або політика компенсації різниці цін на сільськогосподарську продукцію.

3. Політика підтримання цін на сільськогосподарську продукцію ґрунтується на застосуванні урядом мінімальних цін. Суть цієї політики полягає у призначенні урядом мінімальної ціни на ринку деякого виду сільськогосподарської продукції на рівні, вищому від рівноважної. Оскільки на ринку виникатиме надлишок товару, уряд змушений його викуповувати і зберігати в запасах доти, доки не зможе продати цю продукцію внутрішнім чи іноземним покупцям.

4. Політика обмеження пропозиції сільськогосподарської продукції. Зокрема, щоб зменшити обсяги пропозиції визначеного виду продукції уряд може: запроваджувати квоти на обсяг продукції, який виробляється кожним з них; запроваджувати обмеження на площі, які фермери відводять під вирощування певних видів сільськогосподарських культур; обмежувати пропозицію за рахунок заохочення фермерів; вилучати певну частину їхніх угідь із сільськогосподарського обороту.

Досвід розвинутих країн свідчить про використання багатьох методів регулювання ринків сільськогосподарської продукції за допомогою системи цін. Варто відзначити, що проблему регулювання рівня цін на зерно неможливо вирішити одномоментною дією чи окремим методом. Це має бути система заходів і методів. Тому на сьогодні є необхідність реформування системи державного регулювання формування пропозиції зерна аграрними формуваннями, основними напрямками якого мають стати:

а) визначення мінімальної ціни на зерно, яка має бути вищою собівартості. Оскільки в іншо-

му випадку товаровиробникам не зможуть покривати витрати, що спричинятиме їх банкрутство;

б) встановлення заставних цін, які мають бути озвучені за рік до отримання нового урожаю. Це дасть можливість сільськогосподарським формуванням скорегувати свою діяльність відповідно до потенційних змін, що можуть виникнути на ринку;

в) державні інтервенції мають здійснюватися у більшій мірі борошном, ніж зерном. За умови підвищення цін на зерно на внутрішньому ринку держава їх жодним чином не повинна обмежувати. Адже це сприятиме збільшенню прибутковості аграрних підприємств, що може бути використано на інвестування у основні виробничі фонди.

Таким чином, доцільно комплексно застосовувати державні інтервенції із заставними цінами, що більш ефективно і раціонально буде впливати на формування пропозиції зерна на національному і регіональному рівнях. Для вирішення цього завдання необхідно визначити обсяги інтервенційного фонду зерна, визначити конкретну суму для вказаних заходів, а також розробити детальний механізм здійснення інтервенційних операцій. Зазначимо, що окремі вчені пропонують обсяг інтервенційного фонду в розмірі понад 10 %. На їх думку, "володіючи такими обсягами, держава може вплинути на цінову ситуацію як рівноправний суб'єкт ринку зерна" [2].

Важливим позитивним моментом інтервенційних втручань з боку держави на ринку зерна є те, що інтервенційний фонд не потребує постійного поповнення, в певній мірі він може бути самовідновлюваним. Саме тому виділення коштів з державного бюджету є цілком виправданим, проте цей ресурс має контролюватися не тільки державними інституціями, а й громадськими.

При тому, окрему увагу доцільно зосереджувати на фінансовому секторі, який виступає основним джерелом забезпечення кредитними ресурсами сільськогосподарських товаровиробників. Зокрема, доцільно спростити доступ до кредитів за рахунок використання різних інструментів. Вітчизняним виробникам зерна важко конкурувати із закордонними через наявність значної різниці у вартості кредитних ресурсів для аграрного сектора. Так, кредити в ЄС, які надаються аграрному сектору, коштують від 2 до 4 %, у США — 0 %, в Україні — до 25—30 % річних [5].

Важливим напрямом державного регулювання зернових ринків є субсидіювання та

дотування процесу виробництва. Однак на нашому ринку ці чинники (з причини низького рівня участі держави) спричиняють дуже слабкий вплив на ефективність зернового виробництва. Ми поділяємо думку, що, як і раніше, на сьогодні має місце диспаритет цін (хоча за останні роки він істотно знизився), і цей чинник продовжує диктувати необхідність державної участі для збереження прийнятних розрахункових пропорцій.

На усіх рівнях необхідно мати спеціальні служби, які забезпечують моніторинг цін на зерно та достовірну динаміку цін на промислову продукцію та послуги. Втрати зернового виробництва, виникають через порушення цінового балансу і з причини інфляції, необхідно компенсувати відповідним підвищенням гарантованих цін або іншими формами, що забезпечують компенсацію подорожчання засобів виробництва промислового походження. Обсяг виникаючих диспропорцій краще визначати не рідше одного разу на квартал за допомогою індексації цін, що проводиться з використанням працюючих статистичних методик. Державні органи управління аграрною галуззю економіки приймають рішення про необхідність і способи надання регулюючого впливу на ринкові ціни через систему державних агентів, до якого варто віднести Аграрний фонд, Державний резерв, ДАК "Хліб України". Проте за сучасних умов вкрай необхідним є громадський контроль за діяльністю цих інституцій, які акумулюють значні фінансові ресурси, що належать державі.

ВИСНОВКИ

Таким чином, система заходів державного регулювання економічної діяльності на ринку зерна має будуватися на поєднанні інтересів держави, зерновиробників і споживачів. Найбільш бажаними формами партнерства є державне замовлення і державні зернові інтервенції, удосконалювати які слід на основі цін, що гарантують сільськогосподарському товаровиробникові відтворення його ресурсів. Орієнтація ринку на саморегулювання в умовах наявності обмеженого обсягу перехідних запасів зерна в країні при розриві господарських зв'язків виробників зерна та його споживачів посилює тенденцію на регіональну самодостатність зерном, привела до скорочення обсягів міжрегіональних поставок. Для відновлення втрачених ринків збуту необхідна єдина національна збутова політика, основ-

ними напрямками якої є створення галузевих асоціацій, вдосконалення механізму формування та використання регіонального продовольчого фонду, перехід від системи товарного кредитування закупівель зерна до грошових розрахунків за них з через біржову торгівлю та ін.

Література:

1. Жигадло В.С. Виробництво зернових та олійних культур в Україні: проблеми та перспективи в умовах світової продовольчої кризи / В.С. Жигадло, О.В. Сікачина; За ред. В. Артюшина. — К.: Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки ПРООН, 2008. — 44 с.
2. Ковальчук Н.В. Обґрунтування обсягу і структури попиту на зерно на регіональному ринку зерна / Н.В. Ковальчук // Вісник Дніпропетровського агроуніверситету. — 2007. — № 1. — С. 178—181.
3. Саблук Р.П. Сучасні тенденції світової торгівлі зерном / Р.П. Саблук, О.В. Коваленко // Економіка АПК: міжнародний науково-виробничий журнал. — 2009. — № 9. — С. 84—88.
4. Худолій Л.М. Економічний механізм формування і функціонування ринку зерна в Україні / Л.М. Худолій. — К.: ІАЕ, 1998. — 212 с.
5. Членство в СОТ: перспективи аграріїв / Урядовий кур'єр. — 2007. — № 223 (28 листопада). — С. 5.

References:

1. Zhyhadlo, V.S. and Sikachyna, O.V. (2008), "Production of grains and oilseeds in Ukraine: problems and prospects in the global crisis food", Analitichno-doradchyj tsentr Blakytanoi strichky PROON, p. 44.
2. Koval'chuk, N.V. (2007), "Justification of the volume and structure demand for grain in the regional grain market", Visnyk Dnipropetrovs'koho ahrouniversytetu, vol. 1, pp. 178—181.
3. Sabluk, R.P. and Kovalenko, O.V. (2009), "Modern trends in world grain trade", Ekonomika APK: mizhnarodnyj naukovo-vyrobnychyj zhurnal, vol. 9, pp. 84—88.
4. Khudolij, L. M. (1998), Ekonomichnyj mekhanizm formuvannia i funktsionuvannia rynku zerna v Ukraini [The economic mechanism formation and functioning of the grain market in Ukraine], IAE, Kyiv, Ukraine.
5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2007), "Membership in the WTO: Prospects for farmers", Uriadovyj kur'ier, vol. 223, p. 5. (Accessed 28 November 2007).

Стаття надійшла до редакції 03.04.2014 р.